

problémákkal foglalkozó tanulmányoknak, s mindig összekapcsolódik egy *jövő* felé irányuló kitekintéssel. Ez jelzi a katonai problémákkal foglalkozó tanulmányok (legjellemzőbben az észak-amerikai tanulmányokban jelentkezik ez; egyébként a tanulmányok döntő része észak-amerikai szerző műve!) „mögöttesét” is: a for-

rongó kontinens jövője izgatja a burzsoá „politológiát”, történettudományt. Jelzi azonban a marxista történettudomány adósságát is e téren. S e kutatásokhoz — induláshoz például — Lindenbergről bibliográfiája hasznos, jó kiindulópontként szolgálhat.

Anderle Ádám

LJUDMILA ZSIVKOVA:

ANGLO—TURSJKITE OTNOSENIIJA 1933—1939*

(*Nauka i Izkusztvo, Szofija, 1971., 218 p.*)

A szerző a téma megírásához széles körű kutatásokat végzett. Ennek során gazdag és nagy részben eddig még nem publikált dokumentumokat dolgozott fel. Angliai kutatómunkáját különösen értékesnek ítéelhetjük, hiszen számos olyan iratra, jegyzőkönyvre, jelentésre, feljegyzésre stb. bukkant, amelyek az 1933—1939-es évek diplomáciai eseményeinek kulisszái mögé engednek bepillantást. Az ott feltárt anyagok mellett Zsivkova feldolgozta a bolgár állami levéltár, valamint a német és a szovjet levéltárak, illetve publikációk diplomáciatörténeti iratait, amelyek szintén a tárgyalt időszak angol—török kapcsolataira utalnak, azokkal foglalkoznak.

A fasiszta diktatúra létrejötte Németországban és nagyhatalmi törekvései újra felszínre hozták, illetve felkeltették a vezető kapitalista országok érdeklődését a Duna-medence és a Balkán-félsziget iránt. A szerző leszögezi, hogy a különböző érdekek ütközésében és találkozásában Törökország a fókusz funkcióját töltötte be. A legélelénkebb érdeklődés a nyugati hatalmak közül természetesen Nagy-Britannia részéről nyilvánult meg. Közelkeleti gyarmataihoz az út a Földközi-tengeren és a Balkánon át vezetett. Anglia viszonyát Törökországhoz tehát az angol imperializmus érdekei szabták meg. Ugyanakkor e viszony nagymértékben függött az általános politikai helyzet alakulásától Európá-

ban, a Balkánon és a Földközi-tenger térségében. Az angol burzsoázia, mivel az 1930-as évek elején nem érezte érdekei veszélyeztetettségét Európa déli részén, nem kívánt Törökország irányában semmiféle kötelezettséget vállalni.

Más volt a török álláspont. Törökország 1932-ben a Népszövetség tagja lett. Az uralkodó osztályok legreakciósbab köréi mind nagyobb mértékben befolyásolták a bel- és külpolitikát. Új külpolitikai orientációt igyekeztek megvalósítani, melynek alapvető vonása a Szovjetuniótól való eltávolítás volt. Ismeretes, hogy a Szovjetunió volt az első olyan állam, amely ténylegesen erkölcsi és diplomáciai támogatást nyújtott a fiatal török köztársaságnak. A népszövetségi tagság megszilárdította Törökország nemzetközi helyzetét és ezt kívánták a reakciós török vezetők kihasználni a nyugati imperialista hatalmak felé való közeledéshez. Különösen erősödött ez a törekvés 1934-ben. A török külpolitika lépései határozottan bizonyították, hogy Törökország aktívan részt kíván venni az európai ügyek intézésében. Például az 1934. február 9-én aláírt Balkán-egyezmény iránt igen nagy érdeklődést tanúsított és a szerző megállapítása szerint a török vezető réteg bizonyos köréi Románián és Jugoszlávián keresztül be kívántak kapcsolódni a kisantant működésébe. Közben mind nyíltabban kifejezték

* Angol—török kapcsolatok 1933—1939.

kívánságukat az Angliával való kapcsolatok kiépítésére.

Bizonyos idő után az angol diplomácia nem zárkozhatott el a török szándék tudomásul vétele előtt. Az angol külügyminisztériumban tehát napirendre tűzték a kérdést. Mivel még mindig nem állt az angol imperializmus érdekében egy szorosabb együttműködés a törökökkel, úgyesen megkerülték a problémát: nem vetették el a török javaslatot, de nem is fogadták el. Formálisan az angol politikusok egyet értettek az angol-török kapcsolatok megjavításával, de a török diplomáciai és politikai kezdeményezést — a maguk érdekeinek megfelelően — csupán az angol-török kereskedelmi tárgyalások megkezdésére használták fel.

Figyelemre méltó mozzanat, hogy bár az angol diplomáciai körök a török-szovjet viszonyról negatívan nyilatkoztak, sőt azt angolellesnek értékelték, a török kormánykörök ekkor még nem tettek lépéseket a török-szovjet kapcsolatok korlátozására.

Az olasz fasizmus előretörése a Földközi-tenger térségében, az Abesszínia elleni agresszió bizonyos fordulatot hozott Anglia magatartásában. Az angol imperializmust egyszerűen foglalkoztatni kezdte a földközi-tengeri térség és a Balkán államainak állásfoglalása, hogy egy esetleges angol-olasz földközi-tengeri konfliktusban biztosítsa ezek támogatását, vagy legalábbis semlegességét.

1935. december elején az angol kormány utasítására Sir Percy Lorraine, Anglia ankarai követe felkereste Kemal Atatürk elnököt és kérte a török kikötők, hajóépítő- és hajójavító üzemek használatának engedélyezését, továbbá egy angol flotta elleni agresszió esetén a török katonai segítséget. Atatürk megígérte a támogatást és javasolta a két ország vezérkari főnökeinek mielőbbi konzultálását.

1935-ben tehát Törökország önkéntes kötelezettséget vállalt Anglia segítségére egy olasz támadás esetén, anélkül, hogy vizionzásul bárminő biztosítékot kapott volna angol részről. Ennek ellenére, a török burzsoázia nyíltan politikai irányít változtatott és fokozatosan elzárkózott a Szovjetunióval való együttműködés további fejlesztésének gondolatától — és természetesen gyakorlatától is.

A német és az olasz külpolitikai törekvések 1936-ban olyan helyzetet teremtettek Európában, hogy a török kormány ismét felvetette a tengerszorosokról szóló Lausanne-i egyezmény revízióját. Az 1923. július 24-én elfogadott egyezmény előírta a tengerszorosok demilitarizálásának kötelezettségét, amely ellenkezett Törökország szuverénitásával és védelmi érdekeivel is. A szovjet kormány a különböző nemzetközi konferenciákon síkra szállt a török érdekek mellett. 1936 áprilisában a török kormány ismételten az említett egyezmény revíziójának szükségességére hívta a Lausanne-i megállapodást aláíró hatalmak figyelmét. Alig egy hét elteltével a Szovjetunió egyetértően válaszolt a török kérésre. Ezután érkeztek a többi beleegyezések is. Így került sor 1936. június 22-én a Montreux-i konferencia megnyitására. Anglia képviselője hajlandónak mutatkozott a tengerszorosok remilitarizálására vonatkozó török követeléseket kielégíteni a Dardanellák kérdésében, de követelte a Fekete-tenger nyílt nemzetközi tengernek nyilvánítását. Ilyen javaslatra még nem volt példa a nemzetközi diplomáciában és nyíltan sértette a fekete-tengeri államok szuverén érdekeit, elsősorban a Szovjetunióét, hiszen bármely ország hadihajói akadály nélkül behatolhattak volna a Fekete-tengerre. Anglia nyomására a török kormány delegációja (vezetője dr. Aras külügyminiszter volt) visszavonta eredeti tervezetét és a brit elgondolást fogadta el. A szovjet diplomácia határozott fellépésének köszönhető, hogy végül is kompromisszum született és éppen török segédlettel, nem az angol imperialista érdekek arattak teljes diadalt.

Bár a konferencián kormánya utasítására a török küldöttség visszavonta a lényegében szovjetellenes angol terv támogatását, maga a tény rámutatott a török-szovjet viszony elhidegülésére. A szovjet kormány azonban továbbra is a barátság szellemében támogatta Törökország érdekeit. Amikor a török kormány, nem sokkal a Montreux-i konferencia után, igen észszerű javaslatot tett egy török-szovjet megállapodás létrehozására, mely megtiltana a Szovjetunió ellen készülõ agresszív erők hadihajóinak átkelését a Dardanellákon, a szovjet kormány

természetesen örömmel fogadta ezt a kezdeményezést. Válaszában késznek mutatkozott arra is, hogy ha Törökországot esetleg a Földközi-tenger felől támadás fenyegetné, a szovjet fekete-tengeri hadiflottát és légierőt is a törökök rendelkezésére bocsátaná. Egy ilyen megállapodás létrejötte minden kétséget kizáróan nagy jelentőséggel bírt volna a Szovjetunió és Törökország védelme szempontjából. Csak-hogy Angliát egy ilyen szerződés megkötésének még a gondolata is nyugtalansággal töltötte el, mert közvetlenül a brit imperializmus földközi-tengeri érdekeit látta veszélyeztetve. Minden befolyását latba vetve ismét elérte, hogy a török kormány, saját érdekei ellenére, elálljon a szovjet kormány-nak tett javaslatától.

Ettől kezdődően a brit diplomácia határozottan közeledett Törökországhoz. A „közös érdekeket” emlegetve azonban mindvégig az angol imperializmus érdekeit tartotta szem előtt. Semmi lényeges elkötelezettséget nem vállalt magára és csakis az angol célkitűzéseknek megfelelő formákat fogadta el az angol—török kapcsolatok vonatkozásában.

1937. február végén a török kormány konkrét katonai szövetséget ajánlott fel Angliának egy elkövetkezendő háborúban. Az angolok a javaslatot illetően mély hallgatásba burkolóztak.

1938 júliusában a francia kormány hasonló javaslatot tett Törökországnak. A török válaszjavaslat egy háromoldalú — török—francia—angol — szövetség megkötésére vonatkozott. Anglia azonban újfent elutasította az ötletet, sőt nyíltan kijelentette, hogy nem vállal semmiféle elkötelezettséget Törökországgal kapcsolatban.

1939 októberében azonban a helyzet alapvetően megváltozott. Kitért a második világháború és az angol diplomácia teljes kudarcára is fény de-

rült. Most már mindenáron biztosítani akarta a szövetséget Törökországgal.

A török kormány viszont a kialakult helyzetben nem kívánta a szorosabb kapcsolatot a nyugati hatalmakkal, mivel saját biztonságára vonatkozóan megnyugtató és tényleges garanciát még ekkor sem kapott tőlük. Az években át tartó nyugati orientáció következtében teljesen elhidegült a török—szovjet viszony, sőt a hatalmon levő török burzsoázia jobbszárnya elhatárolta magát attól az antiimperialista állásponttól is, amit Kemal Atatürk képviselt. Így Törökország a második világháború éveiben lényegében „semleges” állam maradt. Az is igaz, hogy nem váltotta be az angol imperialisták reményeit sem, nem volt az a biztos láncszem Anglia balkáni kombinációiban, ahogyan azt a brit diplomácia, sőt Churchill is szerette volna.

Mivel Ljudmila Zsivkova könyve bolgár nyelven jelent meg, az érdeklődőknek, az általános könyvismertetéstől eltérően. Az angol—török kapcsolatok 1933—1939. című munka különböző fejezeteiben kifejtett mondanivalójáról kívántam tájékoztatást adni. Az eredeti iratanyagok alapján kialakított szerzői véleménnyel egyetértve a tárgyalt időszakban az angol—török viszony alakulása valóban teljes mértékben az angol imperializmus érdekeinek és céljainak volt alárendelve. Végső soron a brit diplomáciai manőverezések kudarcot vallottak. A hitleri Németország csak addig vette figyelembe az angol és a francia érdekeket, amíg azok nem ütköztek a német imperializmus szándékaival. Mielőtt ez bekövetkezett, nyilvánvalóvá lett a nyugati hatalmak megbékélési politikájának teljes kudarcra is. Az egész „garanciális politika” tulajdonképpen a fasizmus elleni európai biztonság hathatós kiépítését akadályozta meg.

Godó Ágnes